

■ RÉSUMÉ

La fouille de la grotte Margaux (province de Namur, Belgique) a permis la découverte d'une sépulture collective appartenant au Mésolithique ancien (9e millénaire calibré). L'usage du terme de « sépulture collective » ne relève en rien d'un anachronisme, mais ressortit à la définition même de la notion : une tombe —soit un lieu intentionnellement aménagé—, dans laquelle les morts sont apportés successivement.

Par ailleurs, les squelettes de la grotte Margaux étaient passablement désarticulés et rassemblés sur une surface restreinte, à la manière d'un ossuaire. Pourtant, l'espace ne manquait guère dans la cavité : la salle dans laquelle reposaient les morts s'étend sur plus de 154 m², dont seulement six furent utilisés en terme de surface sépulcrale, soit à peine 4 % de l'espace disponible (1,3 % si on tient compte de l'ensemble de la grotte). En d'autres termes, l'accumulation des restes humains sur une aire limitée fut un acte volontaire, sans qu'il soit question de déterminer qui, de la disjonction des dépouilles ou du choix d'un lieu d'inhumation réduit, entraîna l'autre.

L'architecture de la tombe était assez élaborée. Elle comprenait une fosse, partiellement rehaussée de pierres sèches, à laquelle était accolé un pavage, le tout assorti d'une couverture en dur. La fosse, pas plus que le dallage adjacent, ne pouvaient contenir plusieurs corps entiers à la fois. Les faibles dimensions de l'édifice semblent donc corrélées à l'objectif d'associer étroitement plusieurs défunts.

Les dépouilles ont subi plusieurs stades de manipulations. Sans doute étaient-elles déjà réduites à l'état de squelettes avant leur introduction dans la sépulture. Un des crânes porte même des traces d'incisions au silex qui ne laissent guère de doute quant à son dépeçage préalable. Par ailleurs, la plupart des os étaient colorés par de l'ocre, sans que cette dernière n'affecte la tombe, ce qui tend à accréditer une partie du traitement des morts hors de la sépulture. Un second stade de manipulations est illustré par le transport d'ossements de la structure en creux vers le sol aménagé à proximité.

Enfin, le recrutement de la population de cette sépulture ne fut pas déterminé par le hasard des décès. En l'absence de toutes traces d'enfants et d'adolescents, on peut déjà prétendre à la non conformité démographique de l'échantillon. Par ailleurs, l'ensemble des squelettes —une dizaine— présente une grande homogénéité morphométrique qui pourrait éventuellement ressortir à une sélection des morts en fonction du sexe. Exclusivement adultes et probablement tous du genre féminin, les défunts avaient éventuellement entre eux quelques liens de parenté. Mais sur ce dernier point, il n'est guère de certitude, pas plus d'ailleurs que sur la nature exacte de cette relation génétique.

On peut sans doute discuter de la valeur des sépultures collectives : caveaux de familles,

tombes réservées à des personnages de statut équivalent, œuvre de sociétés égalitaires ou, au contraire, de groupes qui tendent de rattraper leurs inégalités sociales par un traitement similaire de tous les morts, ... À tout le moins, la découverte de la grotte Margaux permet-elle de réfuter les hypothèses qui privilégient une relation entre ce rite d'inhumation et la sédentarité des ceux qui le pratiquent. Ici, la tombe relève de chasseurs-cueilleurs dont on est bien en peine de retrouver les traces d'un habitat stable.

Il reste que la sépulture de la grotte Margaux offre bien des similitudes avec les tombes collectives du Néolithique moyen-récent. Un des points de convergence parmi les plus flagrants est celui de la manipulation des corps. Or, la documentation disponible montre combien pareils gestes, non exclusivement pratiqués à l'intérieur de sépultures, sont récurrents en Occident. On en trouve trace depuis le Magdalénien au moins, à travers tout le Mésolithique et jusqu'au Néolithique récent, voire même au delà. Le Néolithique danubien forme la seule parenthèse à cette tradition, mais on se rappellera que les racines de ce courant culturel ne puisent justement pas en Europe occidentale. Ailleurs, aux mêmes époques, on fut plus prompt à doter les morts d'une tombe définitive et l'intégrité physique des défunts avait manifestement de l'importance.

S'il est illusoire de vouloir créer, par delà les millénaires, des liens directs entre les sépultures collectives des chasseurs et celles des agriculteurs —d'un point de vue formel, la solution de continuité est évidente—, on retiendra pourtant que chaque occurrence d'un tel procédé d'enfouissement des morts s'inscrit dans la même tradition pérenne, celle du maintien de relations matérielles avec les morts, relations dont les traces sont aujourd'hui réduites à l'observation de squelettes volontairement disloqués.

■ SAMENVATTING

Opgavingen in de grot van Margaux (provincie Namen, België) brachten een collectief graf uit het Vroeg-Mesolithicum (9de millennium, gekalibreerd) aan het licht. Het gebruik van de term « collectief graf » is in het geheel geen anachronisme. Het gaat wel degelijk om een doelbewust aangelegd graf dat bestemd was om er achtereenvolgens meerdere doden in te deponeren.

Bovendien werden de skeletten in de Margaux-grot volledig uit elkaar gehaald en zoals in een ossuarium op een beperkte oppervlakte opgestapeld. Toch ontbrak het niet aan plaats in deze ruimte; de zaal waarin de doden lagen, strekt zich over meer dan 154 m² uit. Slechts 6 m² werden hiervan gebruikt voor de begraving, dat is nauwelijks 4% van de beschikbare oppervlakte (1,3% als we rekening houden met de volledige grot). Met andere woorden, het opstapelen van menselijke resten in een beperkte ruimte was wel degelijk gewild. Of nu de gewoonte de doden uit hun anatomisch verband te halen, dan wel de voorkeur voor een beperkt grafoppervlak, verantwoordelijk zijn voor de keuze van dit begrafenisritueel, weten we niet.

Het graf was qua opbouw behoorlijk uitgewerkt. De kuil was bovenaan omringd door een krans van keien en ernaast een stenen vloertje, dat alles afgedekt met stenen. Kuil noch plaveisel konden meerdere complete lichamen te gelijktijd bevatten. Het was dus wel degelijk de bedoeling verschillende overledenen bij te zetten op zo een beperkte oppervlakte.

We kunnen verschillende stadia in het manipuleren van de lichamen vaststellen. Waarschijnlijk werden enkel skeletten in het graf neergelegd. Eén van de schedels vertoont zelfs insnijdingssporen veroorzaakt door een vuurstenen werktuig, zodat we er vrij zeker van kunnen zijn dat hij vooraf werd ontvleesd. Bovendien waren de meeste beenderen met oker gekleurd zonder dat hiervan verdere sporen in het graf zelf werden aangetroffen; dit wijst er op dat deze behandeling erbuiten plaats had. In een tweede stadium werden beenderen vanuit de kuil naar het ernaast gelegen stenen vloertje gebracht.

De individuen uit dit graf weerspiegelen niet het normale sterftepatroon. Dit blijkt uit het ontbreken van kinderen en adolescenten. Bovendien vertonen alle skeletten, een tiental, een grote morfologische overeenkomst die misschien te wijten is aan het feit dat het om personen van hetzelfde geslacht gaat. Het ging steeds om volwassenen, waarschijnlijk vrouwen, misschien zelfs om verwanten. Over dit laatste punt bestaat echter geen enkele zekerheid, dat geldt ten andere ook voor hun exacte genetische relatie.

Er is ongetwijfeld heel wat discussie mogelijk over de betekenis van deze collectieve graven : gaat het om familiegrafkelders, begraafplaatsen voor mensen van een gelijke stand, of zijn zij het teken van een egalitaire maatschappij of juist niet, of gaat het om groepen die hun

sociale ongelijkheid wilden wegwerken na de dood door een gelijke behandeling voor alle overledenen ? Een zaak weten we nu wel zeker en dat is dat de hypothese die een verband legt tussen deze bijzettingwijze en het sedentaire bestaan, onterecht is. Hier hebben we duidelijk te maken met een graf van jager-verzamelaars, waarvan sedentaire bewoningssporen nog niet gekend zijn.

Toch kunnen we niet ontkennen dat de grot van Margaux heel wat gelijkenissen vertoont met de collectieve graven uit het Laat-Midden-Neolithicum. Een van de meest opvallende overeenkomsten is uiteraard de gelijkaardige behandeling van de overledenen. De beschikbare documentatie toont aan hoe dergelijke manipulaties, die niet alleen toegepast werden binnen de graven, steeds terugkeren in het Westen. Sporen ervan treffen we zeker vanaf het Magdalénien, doorheen gans het Mesolithicum en dit tot in het Laat-Neolithicum, en misschien zelfs later nog, aan. Alleen de Bandkeramiekers vormen een uitzondering op deze traditie; hun culturele oorsprong ligt dan ook juist niet in West-Europa. Op andere plaatsen in Europa en tijdens dezelfde periodes, kregen de doden eerder een permanent graf en stond men er op het lichaam van de overledene in zijn geheel te deponeren.

Wij geloven niet dat er over al die millennia heen, sprake kan zijn van een directe band tussen de collectieve graven van de jager-verzamelaars en die van de landbouwers. Toch is het opvallend hoe dit typische begrafenisritueel, waarbij de overblijfselen van de doden uit hun anatomisch verband worden gehaald, steeds weer opnieuw opduikt daar waar deze traditie reeds van oudsher voorkomt.

Vertaald door
Johan Van Heesch
(Koninklijke Bibliotheek Albert I)

■ ABSTRACT

Excavations at the Grotte Margaux (Province of Namur, Belgium) have permitted the discovery of a collective burial dating to the Early Mesolithic (9th millennium, calibrated). Use of the term « collective burial » is not anachronistic but rather highlights the definition of the notion itself : a tomb —a place intentionally arranged— to which the dead were successively brought.

In addition, the skeletons of the Grotte Margaux were fairly disarticulated and collected on a more limited area, in the manner of an ossuary. However, space was hardly lacking in the cave : the chamber in which the dead were placed extends over 154 square metres, of which only six were utilized as a burial area, barely 4% of the available space (1.3% if we consider the entire area of the cave). In other words, the accumulation of human remains in a limited area was a voluntary act, although it remains unclear whether the disarticulation of the remains led to their accumulation in a smaller area or whether the inverse is true.

The architecture of the tomb was fairly elaborate. It included a pit, partially heightened by stones, with a pavement placed next to it. Both pit and paving were covered by a layer of stone. Neither the pit nor the adjacent paving could contain many whole bodies simultaneously. The small dimensions of the structure thus seem to be correlated with the aim of strictly associating several individuals.

The remains underwent several stages of manipulation. They were no doubt already reduced to skeletons before their introduction into the grave. One of the crania even shows traces of incisions by flint which leaves no doubt as to their prior dismemberment. Moreover, the majority of bones were colored by ochre although tomb itself was not affected, leading to the conclusion that part of the treatment of the dead occurred outside of the tomb. A second stage of manipulation is illustrated by the transport of bones from the pit to the nearby paving.

Finally, the population found in this grave was not determined by hazard. With the absence of remains of children and adolescents, it can be already be claimed that the sample does not conform to a normal population. Moreover, the collection of around ten skeletons presents a high morphometric homogeneity which could possibly reflect a selection of dead on the basis of sex. Exclusively adult and probably all female, the dead were possibly all related as well. However, this last point is hardly certain, any more than the exact nature of such a genetic relationship.

One could probably discuss the value of collective burials : family vaults, tombs reserved for people of equivalent status, the work of egalitarian societies or, in contrast, groups which attempted to compensate for their social inequalities by a similar treatment of all the dead, ... At the very least, the discovery of the Grotte Margaux permits the refutation of hypotheses that favored

a relation between this inhumation rite and the sedentarism of those who practiced it. Here, the tomb was made by hunter-gatherers for whom we have no evidence of a permanent habitation.

The collective burial of the Grotte Margaux does, however, share some similarities with the collective tombs of the Middle to Late Neolithic. One point of convergence, among the most obvious, is that of manipulation of the corpse. Yet the available documentation demonstrates how similar manipulations, not exclusively practiced within the grave, are common throughout the Occident. We find traces of such actions at least from the Magdalenian, continuing through the Mesolithic until the Late Neolithic, not to mention even later. The Danubian Neolithic forms the only exception to this tradition, but one should recall that the origins of this cultural trend are not found in western Europe. Elsewhere (in Europe) during the same periods, the dead are more commonly found in definitive tombs (that is to say, never reopened) and the physical integrity of the dead was manifestly more important.

While it is deceptive to believe in direct links between collective graves of hunters and those of farmers, separated by several millenia—from a formal point of view, the solution of continuity is obvious—we should still remember that each occurrence of such a burial process is consistent with the same perennial tradition, that of maintenance of material relations with the dead, relations whose traces are today reduced to observation of skeletons which were deliberately dislocated.

Translated by
Rebecca Miller
(University of Liège)